

РОСІЙСЬКА СЕКТА СКОПЦІВ У РУМУНІЇ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗКИ З ОДНОВІРЦЯМИ В УКРАЇНІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

В. П. Потоцький

Потоцький В. П. Російська секта скопців у Румунії та її зв'язки з одновірцями в Україні (XIX – початок XX ст.). У статті розглядається проблема існування на території Румунії осередків секти скопців. Досліджено особливості діяльності секти, межі її поширення, кількісні показники, організаційні засади. Придїляється увага впливу російських скопців із Румунії на динаміку розвитку цієї секти в межах Російської імперії.

Ключові слова: секта; сектантство; скопці; Молдавське князівство; Румунія; місіонерство.

Потоцький В. П. Русская секта скопцов в Румынии и ее связи с единоверцами в Украине (XIX – начало XX в.). В статье рассматривается проблема существования на территории Румынии общин секты скопцов. Исследованы особенности деятельности секты, границы ее распространения, количественные показатели, организационные основы. Уделяется внимание влиянию русских скопцов из Румынии на динамику развития этой секты в пределах Российской империи.

Ключевые слова: секта; сектантство; скопцы; Молдавское княжество; Румыния; миссионерство.

Pototsky V. P. Russian sect of eunuchs in Romania and its connections with coreligionists in Ukraine (19th – early 20th century). The article deals with the problem of the existence of the eunuchs' cells on the territory of Romania. The features of the activity of the sect, the boundaries of its distribution, quantity of sectarians, and their organizational principles are analyzed in the article. The author pays attention to the influence of Russian eunuchs from Romania on the dynamics of this sect within the Russian Empire.

Keywords: sect; sectarianism; eunuchs; Principality of Moldavia; Romania; missionary work.

В умовах відсутності свободи сумління в Російській імперії багато хто з числа релігійних дисидентів обирав еміграцію, як єдиний можливий засіб збереження власної віри. Сектанти від'їжджали за кордон як по одинці, так і масово. Серед організованих виїздів можна пригадати еміграцію значної частини російських і українських духоборів до Канади, молокан та adeptів «Нового Ізраїлю» – до Уругваю. Звісно, індивідуальна еміграція сектантів із Росії мала більш широку географію й поширювалася від Північної Америки до Австралії. Однак певну перевагу російські сектанти-містики та старообрядці, безперечно, віддавали православним країнам, зокрема Болгарії, Греції та Румунії.

Особливі підстави для втечі за кордон були у скопецької секти, що небезпідставно вважалася у Російській імперії надзвичайно шкідливою, а її adeptи підлягали засланням до Східного Сибіру. Скопці – найбільш одіозне, скандально відоме та небезпечно релігійне угруповання. З початком царювання Миколи I уряд розпочав всебічний наступ на цю унікальну своєю жорстокістю секту. 1834 року цей рух було віднесено до розряду «особливо небезпечних сект», потім виключно для нього було введено новий термін: «секта, що пов'язана з лютими, бузувірськими та аморальними діями». А починаючи з 1885 р., вона була віднесена до низки сект, «що пов'язані з лютим бузувірством та фанатичним замахом на життя своє та інших людей, з аморальними, огидними діями»¹. 1842 року за оскотлення інших і самооскотлення була призначена каторга; ця міра покарання залишалася чинною до самого кінця імперії.

Серед численних стратегій скопецької секти щодо виживання та розвитку також не останнє місце займала еміграція її adeptів за кордон. Країною, яку скопці обрали для переховування, стала Румунія (до 1859 р. – Молдавське князівство). Вона ідеально підходила «білим голубам» (самоназва скопців – В. П.), як і adeptам інших «еретичних» вчень (старообрядцям, молоканам), з декількох причин. По-перше, це була єдина на той час незалежна православна держава за межами їхньої батьківщини. А скопці завжди підкреслювали власну відданість православ'ю, ретельно дотримуючись усіх необхідних обрядів. Оскільки еміграція цих сектантів мала виключно релігійний характер, то цілком природно виглядає той факт, що вони шукали притулку саме у православній країні. По-друге,

Румунія мала спільні кордони з Російською імперією, що значно спрощувало переїзд і подальший зв'язок із одновірцями. По-третє, послідовники вчення Кіндрата Селіванова (засновник секти – В. П.), можливо, сподівалися скористатися лакунами у місцевому законодавстві, певний час спекулюючи на власній релігійності та видаючи з себе безвинних жертв царського режиму. І дійсно, верхівка православної церкви у Молдавському князівстві довгий час не усвідомлювала всю повноту небезпеки, що несуть із собою російські вигнанці-бузувіри. Їм навіть певний час надавали своє заступництво вищі церковні ієрархи. Й, нарешті, в Румунії була велика російська та українська діаспора, що складалася як з емігрантів, так і з мешканців прикордонних бессарабських земель. Нагадаємо, що протягом 1856–1878 рр. державні кордони в цьому регіоні двічі зміщувалися.

Оскільки румунська діаспора відігравала надто важливу роль в історії російського скопечького руху, її не оминали своєю увагою майже всі автори, що досліджували секту «білих голубів». Це сотні науковців, переважна більшість яких, однак, торкалися даної тематики побіжно. Серед тих, хто спеціально досліджував історію та побут скопечької секти у Молдавії та Румунії, слід виділити М. Сахарова², П. Сирку³, О. Забеліна⁴, єпископа Таврійського отця Гурія⁵, К. Кутєпова⁶, Л. Енгельштейн⁷. Тема зв'язків румунських скопців з їх українськими одновірцями й досі залишається недостатньо вивченою.

На початку XIX ст. скопці, рятуючись від переслідувань в Росії, просили у молдавського митрополита Веніаміна захисту та патронату. Вони отримали дозвіл на переселення за таких умов: нікого з місцевих мешканців не оскоплювати, ходити до церкви, сповідуватися та тричі на рік прилучатися Святих Таїнств⁸. Так виникла перша скопечька діаспора, яка в подальшому активно впливала на розвиток руху російських «білих голубів».

У результаті масової еміграції апологетів цієї бузувірської секти Румунія поступово перетворилася на головний осередок скопечьтва. Як зазначав дослідник російського сектантства С.Д. Маргаритов: «Однією з причин розвитку скопечьтва в Росії зараз також є посилення пропаганда його скопцями, які приїжджають з Румунії, **цього світового центру скопечьтва** (виділено нами – В. П.), куди оскоплені зазвичай і ховаються, побоюючись суду»⁹. «Столицею» скопечьтва називав Румунію й єпархіальний місіонер Кишинівської єпархії Феодосій Кирика¹⁰. А відомий дослідник цієї небезпечної секти К. Кутєпов зазначав: «Язва скопечьтва, що з початку проникла в Ясси, охопила значну частину придунайських князівств, та її розвиток погрожував не меншою небезпекою для цих князівств, ніж для Росії»¹¹.

Говорячи про динаміку зростання чисельності «білих голубів» на території Молдавії, а згодом і Румунії, хотілося б навести наступні дані. У 1830-х роках там під підозрою знаходилося лише 60 осіб, що для будь-якої російської губернії було б доволі поганою статистикою. У 1860-х роках у румунських громадах цієї секти нараховувалося вже близько 600 скопців¹², а 1917 року їхня кількість становила приблизно півтори тисячі осіб¹³. Навряд чи у всій Російській імперії прихильників скопечьтва на той час залишалось набагато більше.

Крім того, скопці не тільки осідали в Румунії, але й непогано влаштувалися на новому місці. В Росії вони були відомі своїми надзвичайними багатствами та міцними, у тому числі корпоративними, зв'язками. На новому місці російські сектанти доволі швидко монополізували візничий промисел, причому виключно у великих містах. Це прибуткове заняття переконливо свідчить не лише про соціальну адаптованість новоприбулих, але й про численні можливості для налагодження зв'язку та прозелітичної діяльності.

Свого часу зустріч із російськими скопцями у Румунії дуже здивувала відомого революціонера Лева Троцького, який згадував: «Досить великий відсоток громадської прислуги Бухареста (візники, кельнера, портьє, посылні) знає російську мову. Серед візників панівне становище займають російські скопці, з широкими стегнами, безбороді, з опухлими обличчями і підлітковими голосами. У них найкращі коні, найкращі екіпажі і найкращі сіряки з шовковими стрічками. Сіряки російські, плісові, справжні, яких мені не доводилося бачити вже кілька років ... Останнім часом скопці продають своїх коней і переходять на автомобілі. Один із них скаржився мені, що військове міністерство забрало у них при реквізиції тисячків коней і заплатило їм лише по 500 франків... Скопці належать до числа найбільших цікавинок румунської столиці. Вони відзначені у неминучому «Путівнику по Близькому Сходу» Мейера, і їм присвячує сторінку Leo Claretti у своїх „Feuilles de route en Roumanie“ (“Дорожні записки в Румунії”))»¹⁴.

Отже, перші скопці з'явилися у Молдавському князівстві ще на початку XIX ст. В одному з офіційних документів того часу знаходимо таку згадку: «...проживавшие в Яссах скопцы, в числе восьми человек, прислали на Высочайшее имя всеподаннейшую просьбу, в коей изъяснили, что удалясь с давних лет за границу и поселясь за Дунаем и в княжествах Молдавии и Валахии; они после всемилостивейшаго манифеста 30-го августа 1814 года прибыли опять в Россию, и некоторые из них уже были приписаны в сословие жителей Бессарабской области, но после того, и именно в 1815-м году, высланы обратно за границу и потом не были уже впущены в пределы России; посему они просили дозволения возвратиться в Россию, где многие из них имеют родных и оседлость»¹⁵.

Перша невеличка колонія російських скопців оселилася в м. Ясси й довгий час існувала там у повному спокої. Молдавський митрополит Веніамін обіцяв вигнанцям свій захист і заступництво, але за умов повної відмови сектантів від прозелітизму. «Білі голуби», як ревні віряни, певний час навіть користувалися повагою місцевих мешканців і православного кліру, а їхні ватажки – іконописці Леонтій і Семіон – запрошувалися для прикрашення місцевих храмів і монастирів. Проте на початку 1830 року над яськими скопцями згустилися хмари: їх звинуватили в кастрації трьох хлопчиків (двох молдаван і росіянина). Тоді мешканці Ясс ледве не лінчували російських сектантів, які, однак, заперечували свою провину¹⁶. Коли провінційний Диван (державна рада) ухвалив постанову про засудження всіх скопців до смертної кари через розстріл, емігранти разом покинули Ясси та зникли у напрямку Валахії, Туреччини, а, можливо, й Росії¹⁷. У цьому епізоді дещо дивує недбалість молдавської влади, що навіть не взяла підозрюваних під нагляд, але у подальшому ми ще неодноразово зустрінемось із подібною ситуацією.

Легковажне ставлення молдавської влади до «скопецької проблеми» красномовно характеризує й той факт, що вже 1835 року в Яссах знов активно діяв досить великий скопецький «човен» (так сектанти називали власні громади – В. П.), що нараховував близько 60 осіб і мав двох «пророків» – Василя Халімона та такого собі Почеряна¹⁸. Якщо судити з прізвищ, то перший з них був українцем, а другий – молдованином, тобто серед скопців в еміграції були не тільки етнічні росіяни.

Того разу влада обмежилася лише примусовим висланням скопецьких «єресіархів» за межі князівства, а для рядових членів громади покарання зводилося тільки до церковного каяття і урочистої обіцянки дотримуватися всіх обрядів православної Церкви (що вони охоче робили й раніше). Взагалі м'яка позиція молдавської світської влади по відношенню до сектантів-бузув'їв може бути пояснена заступництвом за скопців російського консула в Яссах та досить прихильним ставленням до них місцевого парафіяльного духовенства¹⁹. Такі симпатії, на думку П. Сирку, «білі голуби» змогли завоювати виключно завдяки своєму багатству та щедрості.

Станом на початок 70-х років XIX ст. «білих голубів» у Яссах нараховувалося значно більше, ніж 60 осіб. Одних лише чоловіків там було близько 100 осіб, жінок – більше 150²⁰. Настільки великих «човнів» навіть в Росії не було. Звісно, свою чисельність яська громада поповнювала здебільшого за рахунок новоприбулих скопців-емігрантів із Російської імперії, але були й прозеліти. Наприклад, серед оскплених у 1830-і роки неофітів слідство виявило вдову Анастасію та її малолітнього сина Андрія (їхнє прізвище нам лишається невідомим)²¹.

Паралельно з розвитком скопецької громади у Яссах виникали та росли «човни» й в інших місцевостях Молдавії та Валахії. До речі, поява сектантського осередку у прикордонному Ізмаїлі напряму пов'язана з історією яських скопців, оскільки після судових переслідувань 1830 та 1835 рр. значна частина «білих голубів» перебралася саме до цього міста. Проте найбільш відомий ізмаїльський скопець Григорій Яковлев приїхав саме з Росії. Цей чоловік виконував у «човні» функції керманіча-«пророка» та водночас майстра-скопителя. Діяльність секти було розкрито 1859 року після смерті внаслідок невдалої хірургічної операції кількох неофітів. У ході слідства у домі Григорія Яковлева було затримано 13 скопців, а також знайдено хірургічні інструменти, ліки й три зошити з текстами молитов і пісень «білих голубів». Цікаво, що тільки за приховування цих зошитів один із сектантів прямо на місці пропонував поліцейському 55 червонців²². Можна собі уявити, на які матеріальні витрати ізмаїльські скопці були готові заради уникання карної відповідальності. І дійсно, суд над Г. Яковлевим та його послідовниками відбувся, однак

«...громади скопців у Яссах і Бухаресті пустили в хід усі свої тасмні пружини; для порятунку одновірців вони звернулися із проханням до міністра юстиції від імені Яковлева; придбали прихильність високопосадовців, під могутнім впливом яких Ізмаїльська префектура отримала наказ звільнити заарештованих навіть без жодних гарантій з їхнього боку і дати їм вільний виїзд з міста куди їм заманеться. Скопці, отримавши свободу, зробилися зовсім невидимими в Ізмаїлі. Трибунал в свою чергу найближчим часом припинив справу проти них»²³.

З Ізмаїла місцеві скопці розійшлися у різні регіони Румунії. Ходили навіть чутки про те, що дехто з «білих голубів» подався до Тульчі, що на території Османської імперії. Але за словами пресовця Мелхиседека, це навряд чи можливо. Він пише: «Що стосується скопців, то раніше їх було багато в Європейській Туреччині, вони залишилися там з часів перебування російських військ за Дунаєм під час війни 1828 р.; але оскільки турки ненавидять цих чудовиськ набагато більше, ніж християн, ... то вони (скопці) виїхали звідси у різні інші місця, так що тепер у всій задунайській частині тільки в Тульчі знаходяться три або чотири скопця. В інших місцях, у всій Болгарії, Румелії і навіть у Константинополі немає жодного скопця»²⁴.

Відомо, що сам Григорій Яковлев разом із кількома одновірцями пізніше з'явився у с. Миколаївка. Це прикордонне з територією Російської імперії селище було відоме як значний центр місцевого скопечтва. Там знаходили притулок численні втікачі з Росії та України, а також часто переховувалися від переслідувань й румунські піддані, як, наприклад, Г. Яковлев. Саме через Миколаївку здійснювалася лєвова частка контактів скопців-емігрантів із своїми одновірцями, які залишилися на батьківщині. Пожвавленню комунікації ще більше сприяв договір, укладений 1856 року між Росією та Молдавським князівством, згідно з яким мешканцям прикордоння дозволялося вільно перетинати кордон й протягом тижня займатися на суміжній території польовими роботами. Для цього потрібен був лише паспорт, виданий волосним правлінням. А у Миколаївці посаду старшини волосного правління займав один із найбільш ревних прихильників скопечької секти Волошинов. Не дивно, що пропаганда секти «білих голубів» свого часу поширювалася з Румунії на території Бессарабської та Подільської губернії²⁵, а слідом за ними й Херсонщини, Таврії, Катеринославщини та Харківщини.

На початку 1870-х років найбільші скопечькі «човни» на території Румунії розміщалися в таких населених пунктах:

- У Яссах нараховувалося близько 100 скопців чоловічої статі й приблизно 150 жіночої. Всі вони мешкали у передмісті, що називалося Пекурарій, та займалися візницьким промислом та бджільництвом.
- У Бухаресті мешкало в той час 135 прихильників скопечької секти. З них 74 чоловіка та 61 жінка. На життя заробляли також переважно візництвом.
- У Галаці кількість «білих голубів» на початку 1870-х років досягла 205 осіб (105 чоловіків, 51 жінка та 49 дітей обох статей).
- У с. Миколаївка нараховувалося 57 прихильників скопечтва, з них 30 чоловіків, 10 жінок і 17 дітей обох статей. Миколаївські скопці особливо тісно спілкувалися з одновірцями на російських територіях та у Бухаресті.
- У с. Новотроїцьке, що коло м. Кілії, свого часу мешкало 18 скопців (11 чоловіків та 7 жінок).
- У с. Василівка проживало 16 оскоплених сектантів (6 чоловіків, 2 жінки та 8 дітей обох статей)²⁶.

Дивує той факт, що для румунської влади наявність серед сектантів дітей із слідами ампутації не була достатнім приводом для покарання дорослої частини громади. У Росії, як правило, закон був безжалюгідним для таких бузувирів.

Вплив румунських скопців на одновірців у сусідніх Бессарабії та Поділлі залишався дуже значним, причому контакти були налагоджені в двох напрямках: з-за кордону в Україну приходили зазвичай досвідчені пропагандисти секти, а до Румунії тікали ті сектанти, кого розшукувала російська поліція. Так, наприклад, 1870 року «човен» балтських скопців у Подільській губернії вдалося відкрити завдяки арешту під час «радіння» (так називалося моління сектантів – В. П.) румунського підданого Михайла Іванова, який виявився оскопленим, до того ж він мав при собі записи з текстами скопечьких пісень²⁷. В свою

чергу, лідер балтських скопців Семен Булатович разом із найближчим помічником Павлом Савицьким досить оперативно встигли зникнути з місця проживання та переправитися до Румунії, напевно також через Миколаївку. Таким чином, поліції вдалося захопити більше ніж півсотні особливо небезпечних сектантів, в той самий час як їхні ватажки по таємних каналах зуміли переміститися за кордон²⁸.

Особливо посилилася скопецька пропаганда з Румунії після прийняття в Росії імператорського маніфесту про свободу сумління 1905 року. Як писав херсонський єпархіальний місіонер М. Кальнев: «Дізнавшись про свободу віри в Росії, румунські скопецькі майстри (скопцетелі) розбрелися по всіх наших губерніях, усюди насаджуючи своє бузувірське вчення й оскопляючи спокушених в їхню секту. Судові процеси про скопців майже одночасно почалися в багатьох губерніях, але раніше за всіх – в Херсонській, як більш близькою до Румунії, зі скопцями якої херсонські скопці завжди мали, як і тепер мають, постійне і дуже живе спілкування»²⁹.

Приміром у Харківській губернії скопецький рух після 1905 року значно поживався. Почали приїздити місіонери з діаспори, що жила у Румунії. На хуторі Шаром Валківського повіту прибули до 25 «братів» з-за кордону, з'явилися нові «білі голуби» і у селі Ново-Георгіївському Куп'янського повіту³⁰. Приїхав із Румунії відомий серед сектантів майстер-скопитель І. Негребицький, який оселився на хуторі Лісний Зміївського повіту, де разом із О. Розиньковою відкрив підпільну хірургічну палату та проводив там операції³¹. Що цікаво, І. Негребицький та О. Розинькова, які очолювали секту та називалися «Спасителем» та «Богинею», не були фізично оскопленими³².

Як виявило проведене 1909 року слідство, у «богородиці» миколаївського скопецького «човна» Є. Гуріної у Румунії був власний будинок. А майстер-скопитель з її громади А. Кривошеев за кошти секти відправляв на румунську територію тих неофітів, хто хотів покинути Російську імперію³³. І таких прикладів, що свідчать про наявність тісних зв'язків українських скопців з їхніми румунськими «братами», є чимало.

Однак найбільш показовим випадком, що став справжньою подією в історії «скопецького народу», є «пришестя» з Румунії до Російської імперії нового сектантського «месії» Кузьми Лісіна, який прямував до Москви територією українських губерній.

Колишній селянин Московської губернії, скопець К. Лісін після еміграції жив у м. Галац; він декілька разів переходив на російський бік кордону і далеко подорожував углиб Таврійської та Херсонської губерній. Перед третім вирішальним візитом на батьківщину К. Лісін піднявся на гору, що поблизу м. Галаца, та у присутності кількох скопців оголосив себе Сином Божим. Свідки цієї події – І. Ковальов, М. Карташов та В. Іванов – були названі відповідно Іоанном Богословом, Іллею Пророком та Василем Великим³⁴. Серед сектантів одразу почали поширюватися чутки, що на горі Сіон відбулося сходження Ісуса Христа на землю, а бачили це «відомі святі».

Заслугують на увагу чутки про те, що нібито за К. Лісіним стояли заможні скопці, зокрема купець С. Купріянов, які організували та режисували усе це дійство³⁵. Заможний й фанатично відданий скопецькій справі Семен Купріянов був одним із засновників так званого «святого обрання» – фундаменталістського братства, що виступало за необхідність повернення до чистої віри та зречення від усіх мирських інтересів. Членами цієї групи ще були скопці Юхим Купріянов, Федір Безутов, Федір Мартинов та той самий Волошинов, який виконував обов'язки волосного старости у Миколаївці. Саме вони й знайшли харизматичного Кузьму Лісіна, зробивши з нього нового скопецького «скупителя». «Ти будеш дровом від землі й до неба, – казав Купріянов Лісіну, – і на цьому дереві багато птахів будуть вити свої гнізда»³⁶.

Новий «скупитель» оголосив усім про наближення Страшного суду і, головне, повідомив, що на ньому тримати відповідь доведеться навіть оскопленим «братом», які забули свою віру та неправедно живуть. До того серед сектантів вважалося, що «охрещена вогнем» (тобто кастрована – В. П.) людина одразу потрапить у Царство Боже. У 1870-х рр. у скопецькому суспільстві Румунії склалися дві умовні фракції віруючих. Перші, як правило заможні скопці, надавали перевагу світському способу життя, не дотримувалися традицій секти та заборон, що вона покладала на своїх адептів. Вважалося, що одного їхнього оскоплення достатньо для спасіння. Інше угруповання сектантів, зазвичай молодих та незаможних людей, засуджувала помірковану частину громади, вимагаючи

від неї чіткого виконання усіх скопецьких законів. Як свідчив на суді прихильник К. Лісіна скопєць Волошинов: «...замість належного стриманого життя у всьому, вони (тобто представники поміркованої групи – В. П.) так само, як і усі погани, особливо міські скопці, люблять світську суєту; заражені пристрастю до безмежного збагачення: у кого є сотні – намагається нажити тисячі, у кого є тисячі – мільйони... Одним словом, збилися з точки істини, почали жити по плоті, а не по духу, та впали у спокусу, у руки ворога душі людської»³⁷. Інший сектант С. Купріянов, перед походом К. Лісіна до Москви писав про падіння моральності серед сектантів: «Скопці з Росії..., побачивши (в Румунії – В. П.) різницю проти російських скопців (там ведуть життя скоромніше та доброзвичайніше), повертаються назад напризволяще за тим, щоб краще в Росії зазнати страждань та бути засланими до Якутська, ніж знаходитися серед самозадоволених людей, які не піклуються про спасіння душі своєї»³⁸.

Як бачимо, К. Лісін розпочав рух за очищення організації, який, безперечно, мав соціальне забарвлення. Саме з цих причин, на нашу думку, ініціативи нового «месії» мали зустріти велику підтримку скопців, як у Російській імперії, так і за кордоном. Звинувачення у несправедному житті, що висували представники радикальної частини сектантів на адресу поміркованої групи, на нашу думку, слід розуміти як натяк на відсутність пропагандистської діяльності діаспорян. Головною провинною скопця могло бути небажання збільшувати «братство», наближаючи тим самим Царство Боже (за легендою воно мало настати, коли кількість «білих голубів» досягне 144 000 – В. П.). Не виключено, що реформатори намагалися виштовхнути максимальну кількість емігрантів назад у Росію з метою розгортання там агітаційної роботи.

К. Лісін послав проповідників до Російської імперії із радісною звісткою про повернення «скупителя», який наказував «своїм вірним діточкам», щоб ті його зустрічали та збиралися до Москви, де «явний цар» віддасть трон скопецькому царю. Три групи емісарів (з Галацу – до Орловської губернії, з Бухаресту – до Тульської, з Бессарабії – до Курської) везли 5 прокламацій батюшки-скупителя³⁹. Восени 1872 р. К. Лісін в оточенні прихильників вирушив у Росію, там його зустрічали скопці як справжнього спасителя та визнаного керівника. Він відвідав усі скопецькі «човни» Херсонської та Таврійської губерній, закликаючи «білих голубів» прийняти його як «месію». Звісно, в ході цієї гучної пропагандистської акції здійснювалися й нові навернення неофітів до скопецької секти. Наприклад, у Херсонській губернії К. Лісін та його «апостоли» оскопили близько 100 чоловік⁴⁰. Звідти залізницею скопці-реформатори досягли м. Харкова, потім перебували у слободі Кам'янка Куп'янського повіту⁴¹ і далі вже вирушили на Белгородщину й потім на Курщину, де у грудні 1872 р. їх арештували. Про роль слобожанських православних місіонерів у викритті цих пропагандистів забороненої секти можна докладніше дізнатися з наших попередніх статей⁴².

1875 року у Мелітополі відбувся знаменитий «процес-монстр», коли на лаві підсудних опинилися одразу 136 послідовників К. Лісіна разом зі своїм «месією». 46 чоловіків, 85 жінок і 5 хлопчиків були вихідцями з Бессарабської, Херсонської, Таврійської, Харківської, Курської губерній і, звісно, з Румунії. Судовий процес відбувався публічно й мав широкий резонанс у суспільстві. Після опитування 150 свідків присяжні висловилися за засудження 76 дорослих скопців. Решту виправдали як постраждалих⁴³.

Слід звернути увагу, що визнавали нового «скупителя» далеко не всі скопці. Деякі керівники провінційних «човнів» мали великі сумніви щодо його святості. Соціальна різниця між рядовими скопцями та ватажками громад визначала ставлення багатьох скептиків з числа верхівки. Але переважна більшість, безумовно, вірила у К. Лісіна. На судовому засіданні в Мелітополі було багато глядачів із числа сектантів, які прийшли співчувати своєму «Богові» та «Цареві»⁴⁴. Коли судді запропонували трьом «пророкам» зректись К. Лісіна, то двоє визнали, що той є Божеського походження, а третій – М. Карташов – сказав, що це помилка і перед ним звичайний селянин. Його виправдали, і у той час, коли іншим оголошували судовий вирок, М. Карташов впав на коліна перед К. Лісіним та, хрестячись по-скопецькому двома руками, ридав: «Прости мене, Господи!» «Скупитель» простив відступника та обіцяв молитися за нього⁴⁵. На всіх присутніх ця історія справила велике враження та розійшлася по «човнах» як легенда. Даний інцидент переконливо свідчить, наскільки сильною була віра скопців у К. Лісіна.

Підводячи підсумок, хотілося б сказати, що з початку XIX ст., Молдавське князівство, а потім і Румунія перетворилися на ще один полюс доволі вузького скопечького світу. Причому цей новий потужний осередок найбільш бузувірського різновиду російського сектантства став серйозною альтернативою традиційним центрам містичного руху «білих голубів». За Дністер та Дунай перебиралися не тільки переселенці, які змушені були рятуватися від судових переслідувань в Росії, туди свідомо їхали й скопечькі ватажки, й цілі громади заради початку нового життя. Згуртованість, високий рівень конспірації та корпоративізм дозволили «білим голубам» закріпитися на новому місці й навіть зайняти там доволі прийнятну для них соціальну нішу. Проте сам принцип неприродного поповнення лав скопечької секти вимагав від її adeptів активної прозелітичної діяльності. Оскільки між скопцями з Російської імперії та місцевими мешканцями існували значні відмінності на культурному та ментальному рівні, весь немалий потенціал румунських «човнів» був спрямований майже повністю на колишніх співвітчизників. Саме тому використовувалися різні форми комунікації між скопечькою діаспорою та її батьківщиною, однак пріоритетними залишалися лише два напрямки: з Румунії на територію України та Росії постійно направлялися скопечькі емісари, а у зворотному напрямку переправлялися ті з числа сектантів, хто шукав порятунку та безпечного життя.

¹ Скопцы // Энциклопедический словарь / Под ред. проф. И.Б. Андреевского; издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – Т. 59. – С. 227.

² Сахаров Н. Последнее движение в современном скопчестве // Христианское чтение. – 1877. – № 9-10. – С. 400–447.

³ Сырку П.А. Русские мистические секты в Румынии // Христианское чтение. – 1879. – Ч. 1. – № 1–2. – С. 32–68.

⁴ Забелин А. Движение вперед в секте скопцов // Древняя и новая Россия. – 1878. – № 2. – С. 130–138.

⁵ Гурій, єпископ Тавричеський. О скопческом учении по последним о нем известиям. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1877. – 184 с.

⁶ Кутенов К. Секты хлыстов и скопцов. – URL: <http://www.knigafund.ru/books/34544/read#page2> (дата обращения: 03.03.2015).

⁷ Энгельштейн Л. Скопцы и царствие небесное. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 328 с.

⁸ Сырку П.А. Русские мистические секты... – С. 32.

⁹ Маргаритов С.Д. История русских рационалистических и мистических сект. – Симферополь: Таврич. губ. тип., 1910. – С. 39.

¹⁰ Отчет епархиального миссионера-проповедника, протоиерея Феодосия Кирики за 1913 год // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1914. – № 16. – С. 8.

¹¹ Кутенов К. Секты хлыстов и скопцов... – С. 254.

¹² Grass K. K. Die Russischen Sekten. – Т. 2. Die Weissen Tauben oder Skoptzen. – Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1914 – S. 459.

¹³ Энгельштейн Л. Скопцы и царствие небесное... – С. 297.

¹⁴ Троцкий Л.Д. Перед историческим рубежом. Балканы и балканская война. – URL: <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotm083.htm> (дата обращения: 03.03.2015).

¹⁵ Кутенов К. Секты хлыстов и скопцов... – С. 251.

¹⁶ Сырку П.А. Русские мистические секты... – С. 34.

¹⁷ Там само. – С. 35.

¹⁸ Там само. – С. 36–37.

¹⁹ Там само. – С. 37.

²⁰ Там само. – С. 39.

²¹ Там само. – С. 37.

²² Там само. – С. 41–42.

²³ Там само. – С. 42–43.

²⁴ Там само. – С. 45.

²⁵ Потоцький В. Секта скопців у Бессарабії та на Поділлі (середина XIX – початок XX ст.) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, №1138, «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». – Вип. 19. – Харків, 2014. – С. 62–68.

²⁶ Сырку П.А. Русские мистические секты... – С. 61–63.

²⁷ О скопческой секте и проявлении ее в Балтском уезде Подольской губернии // Подольские епархиальные ведомости. – 1878. – № 13 – С. 480–481.

²⁸ Потоцький В. Секта скопців у Бессарабії та на Поділлі... – С. 64.

²⁹ *Кальнев М.* Судебное дело Гуриной и других скопцов г. Николаева – СПб.: Тип. «Колокол», 1909. – С. 1.

³⁰ *Айвазов И.* Харьковское сектантство к 1908 г. – Харьков: Отд. отт. из журнала «Вера и разум», 1908. – С. 19.

³¹ *Кальнев М.* По поводу оправдания харьковских скопцов // *Ревнитель*. – 1911. – № 8. – С. 20.

³² Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 821, оп. 133, спр. 233, арк. 15.

³³ *Кальнев М.* Судебное дело Гуриной... – С. 18, 57.

³⁴ *Забелин А.* Движение вперед в секте скопцов // *Древняя и новая Россия*. – 1878. – № 2. – С. 130.

³⁵ Там само.

³⁶ *Кутепов К.* Секты хлыстов и скопцов... – С. 256.

³⁷ *Сахаров Н.* Последнее движение в современном скопчестве // *Христианское чтение*. – 1877. – № 9–10. – С. 403.

³⁸ Там само. – С. 404.

³⁹ Там само. – С. 424.

⁴⁰ Там само. – С. 400.

⁴¹ Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 3, оп. 253, спр. 35, арк. 13.

⁴² *Потоцький В.* Роль православного духовенства у виявленні скопечької ересі на Слобожанщині (1815 – 1905 рр.) // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*, № 603, «Історія України». – Вип. 6. – Харків, 2003. – С. 8–17; *Його ж.* Духовні скопці у Харківській губернії (1870 – 1880 рр.) // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*, № 835, «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». – Вип. 11. – Харків, 2008. – С. 21–28.

⁴³ *Энгельштейн Л.* Скопцы и царствие небесное... – С. 118; *Емельянов Г.* (*Ковальский С.М.*) Рационализм на Юге России // *Отечественные записки*. – 1878. – № 3. – С. 209.

⁴⁴ *Забелин А.* Движение вперед в секте скопцов... – С. 130.

⁴⁵ Там само. – С. 137.